

Серія історія. – Луцьк: Вежа, 1997. – С. 35-40.

31. Соловійов О. Політична ситуація на Волині в роки Першої світової війни // Матеріали XLII наукової конференції ВДУ. Ч. 2. – Луцьк, 1996. – С. 58-59.

32. Соловійов О. М. Українсько-польське протистояння в українському селі (друга половина XIX – початок ХХст.) // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2002. – № 3. – С. 90-94.

33. Соловійов О., Соловійов С. Українські січові стрільці на Волині // Науковий вісник ВДУ. Вип. 3. Серія історія. Вип. 1. – Луцьк: Вежа, 1996. – С. 99-103.

34. Тинченко Ярослав. Армія України 1917 – 1920. Серія. Уніформа армій мира. – М.: ООО «Восточный горизонт», 2002. – 140с.

35. Трембіцький В. Позиція Великої Волині в Українській державі 1918 року. – Вінніпег-Нью-Йорк, 1993. – С. 60-61.

36. Тригуб П. На захисті завоеваний Великого Октября. – К.: Одеса: Вища школа, 1987. – 149 с. (Волинська губ. – с. 14, 16-18, 24; Ковельський, Луцький і Володимир-Волинський повіти – с. 28).

37. Українська історіографія на зламі XX – XXI століть: здобутки і проблеми. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 512 с.

38. Українська революція на Хмельниччині. 1917 – 1920. Матеріали обласної молодіжної науково-кращезнавчої конференції. – Хмельницький-Красилів, 1998. – 168 с.

39. УСС на Волині // Українські Січові Стрільці, 1914 – 1920. – Львів, 1991. – С. 113-116.

40. Цап М. До історії військових поховань (1916 року) на Волині // Волинський православний вісник. Ч. 2. – Луцьк, 1998. – С. 104-106.

Тимофій ГЕРАСИМОВ, Іван РОМАНЮК, Олександр ВІТЮК (Вінниця)

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ МІСТ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1914 – 1917 рр.)

Перша світова війна залишила глибокий слід в історії українського народу. Вбивство ерцгерцога Франца Фердинанда 28 червня 1914 р. здетонувало цілу низку масштабних потрясінь військового, соціально-економічного, культурного та психо-емоційного характеру. Тотальний характер війни, що передбачав боротьбу не лише армій, але й усіх націй, назавжди змінив тогочасне суспільство. З тією ж легкістю та швидкістю, як гарячий ніж пронизує масло, війна увійшла в життя Російської імперії, зробивши заручником амбіцій правлячих верхівок усе без винятку цивільне населення. І хоча більша його частина мала уявлення про воєнні дії лише з газет, листів із фронту та чуток, на долю мешканців найзахідніших регіонів випало нещастя бачити усі страхотні бойових дій на власні очі. Одним із них стала Західна Волинь.

Не дивлячись на те, що з часу тих воєнних лихоліть минуло сто років, упродовж яких у вітчизняній історіографії відбулася неодноразова зміна поколінь, історія міст західної частини Волинської губернії в роки Першої світової війни надалі покрита білими плямами. Відсутність тогочасної місцевої преси, дуже незначна кількість епістолярної спадщини й скромні ресурси державних архівів Волинської та Рівненської областей роблять джерельну базу занадто слабкою для проведення комплексних досліджень з міської історії досліджуваного регіону. За таких умов, не буде зайвим залучення інформації з газетних шпальт тих міст які перебували на відстані кількох сотень кілометрів від Західної Волині. Редакції таких місцевих видань, як «Юго-Западный край» (Вінниця), «Киевская мысль» (Київ) та, особливо, «Жизнь Волини» (Житомир) намагалися повідомляти своїм читачам найоперативніші новини з регіону. Попри всі сумніви щодо правдивості газетних публікацій (часописи слугували рупором воєнної пропаганди й суворо перевірялися військовою цензурою) вони певною мірою дозволяють пролити бодай тускле світло на життя міст Західної Волині, зокрема періоду їхньої окупації.

Цілком зрозуміло, що протягом 1914 – 1917 рр. правобережних газетярів найбільше цікавили події, пов'язані з ходом воєнних дій у західній частині Волинської губернії. Так, 14 вересня 1914 р. (всі дати подаються за новим стилем) житомирська газета «Жизнь Волини» розповіла про церемонію поховання полеглих у боях під Володимиром-Волинським російських та австро-угорських солдатів, після невдалої спроби останніх захопити найбільш західне у Волинській губернії місто. Тоді з військовими почестями було поховано 8 убитих австро-угорців. Зазначалося, що разом із оборонцями міста в поховальній процесії взяв участь полонений австро-угорський гусар [1, с. 4].

Восени 1915 р., після відомих подій, відбулася активізація правобережних газет в напрямку висвітлення життя окупованих західноволинських міст. Таким способом газетярі, з одного боку,

втамовували інформаційний голод місцевої публіки, для якої публікації зазначеної тематики становили значний інтерес, а з іншого – працювали в руслі державної пропагандистської машини з метою підвищення в населення градусу ненависті до ворогів Російської імперії. Багато матеріалів редакції отримували вже після відвоювання міст завдяки опитуванням місцевих мешканців, що пережили окупацію.

В липні 1916 р. кореспонденти «Киевской мысли» (газеті, що мала найбільший тираж на Правобережній Україні), побувавши у відвойованому російськими військами Луцьку, оприлюднили трагікомічні обставини стягнення контрибуції з міста, що відбулася у вересні 1915 р. Коли в перші ж дні окупації австро-угорське командування зажадало від представників Луцька сплати контрибуції, воно у відповідь почуло, що після від'їзду місцевих багатіїв, серед городян залишилися самі лише «неплатоспроможні» дрібні торгівці та ремісники. З огляду на це, окупанти обмежилися накладенням на місто штрафу за несправність міської електростанції, внаслідок якої австро-угорський офіцер впав з драбини, що вела до магістрату [2, с. 2].

Згідно повідомлень «Жизни Волыни» залишення російськими військами Луцька спричинило жакливу паніку в Рівному. Страх перед ймовірною окупацією призвів до поспішної евакуації урядових і громадських установ, банків, та різних підприємств, зокрема електростанції. В місті на людних місцях вивісили оголошення про обов'язкове виселення чоловічого населення віком від 17 до 45 років. Почали ширитися усілякі чутки, під тиском яких городяни стали масово залишати Рівне [3, с. 2]. Журналіст «Киевской мысли», своєю чергою, акцентував увагу на стрімкому погіршенні продовольчих проблем населення міста. На початку вересня 1915 р. міські вулиці спорожніли, залишки харчових продуктів мали от-от скінчитися, а дістати нові було майже нереально. Життя в Рівному завмерло й зосереджувалося на залізничній станції [4, с. 3]. Проте вже менше, ніж за місяць, зазначалося в іншій статті названого часопису, коли позиції російських військ посунулися на захід, Рівно ожило. Лише де-не-де на його вулицях виднілися забиті магазини. Торгівля швидко відродилася: частково повернулися купці, а в покинутих закладах влаштувалися нові власники. На полицях з'явилося багато товарів, на базарах – торгівців і покупців [5, с. 3].

З допомогою правобережної преси спробуємо відтворити окремі епізоди з життя міст періоду окупації.

З осені 1915 р. окуповані міста одразу увійшли до нового інформаційного простору. Міське населення ознайомлювалися з подіями внутрішнього життя та, насамперед, зовнішнього, завдяки потраплянню на прилавки львівської та віденської преси, а також заснуванню місцевих газет – «Ковельские ведомости» [6, с. 3] та «Lucker Nachrichten». Остання виходила одразу на трьох мовах – німецькій польській та українській. В її ж першому номері зазначалося про «приєднання Луцька до Європи». Читачам цієї та інших газет пропонувалася зовсім інша картина світу, згідно якої австро-німецькі війська ось-ось мали перемогти держави Антанти. Крім того, в них висвітлювалися замітки про внутрішньополітичне життя Російської імперії [4, с. 2]. Між іншим, так звана «європеїзація Луцька» супроводжувалася перейменуванням всіх міських вулиць на німецьку мову. Головна отримала назву «Wilhelmstrasse» [7, с. 3].

Водночас городян з-під палки ознайомлювали з санітарними правилами. Окупанти, дещо спантеличені низькою санітарною культурою місцевого населення, прагнули привести міста до пристойного вигляду. В захопленому Дубно за цим пильно стежив комендант Шпринфельд. За найменші порушення мешканцями вимог гігієни та санітарії їх нещадно карали. Був навіть випадок, коли названий оберлейтенант примусив відому в місті жінку вилізати виліт нею на вулицю помий. В наступному році російські військові, проходячи вулицями відвойованого Дубно, неабияк дивувалися побаченій чистоті [8, с. 3].

Під владарюванням завойовників життя лучан погіршилося. Судячи з усього, окупанти не особливо дбали про продуктові потреби городян, фактично перекинувши їх на плечі місцевих польських та єврейських благодійних комітетів. Підвіз продуктів до міста був незадовільним (австро-угорські солдати переважно харчувалися консервами), від чого ціни ставали захмарними [9, с. 2]. Наприклад, фунт одного хліба з картопляною домішкою коштував до 50 коп. [10, с. 3]. Необхідні для його випікання житнє та картопляне борошно городянам видавали по картках у рівній кількості по 4 фунти на тиждень. Місячна норма цукру становила всього лише 1,5 фунта на людину [11, с. 4]. Водночас більшість товарів у продуктових магазинах скуповували окупанти [12, с. 1].

В окупованому Дубно продовольчим забезпеченням населення займався організований ще напередодні відступу царських військ обивательський комітет. Австро-угорці, вступивши до міста, одразу реквізували всі запаси хліба та млини. Мешканцям доводилося молоти пшеницю на «кавових млинах». Ціна на хліб у місті підскочила до 40 коп. за один фунт. Дуже сильно подорожчали й інші продукти: фунт масла – до 3 руб., пуд картоплі – до 3 руб., звичайна солена риба – до 90 коп. за штуку. Невдовзі обивательський комітет організував створення складу борошна, цукру та солі. Ці продукти він отримував

від австро-угорського інтендантства й розподіляв між населенням по картках. На кожну родину щомісячно видавали по 3 фунти цукру, 10 – 15 фунтів борошна та 1 фунт солі. Товари доставляли до Дубно із сусідніх поселень, на чому непогано заробляли візники, що стали монополістами. Комендантське управління видавало їм спеціальні перепустки [13, с. 4]. У місті процвітала спекуляція. Місцеві торговці не цуралися порушувати таксу на продукти, відповідаючи на обурення покупців стандартною фразою про відсутність товару. На початку літа 1916 р., коли російські війська вибили австро-угорців з міста, кореспондент «Киевской мысли» запитав у тамтешніх городян, чи отримували вони якусь безпосередню продовольчу допомогу від ворожих військових. Цікаво, що попри пережиті нелегкі часи під іноземною владою, в їхній відповіді не відчувалося жодної ненависті й навіть простежувалося співчуття: «А як вони допоможуть, коли в них так само нічого не було? Маленький хлібець – на чотирьох солдатів на день. Що вони могли нам дати?» [14, с. 2].

В січні 1916 р. жахлива продовольча ситуація в Ковелі переросла в голодний бунт. Згідно свідчень біженців, котрі звідти перебралися до Житомира, майже все чоловіче населення міста окупанти задіювали на будівництві укріплень. Натовп жінок та дітей оточив комендантське управління з криками: «Поверніть нам наших годувальників. Нагодуйте наших голодних дітей!». Після того вони розгромили кілька німецьких магазинів, що торгували їстівними припасами. В ході їхнього втихомирення було арештовано більше 300 осіб [15, с. 4]. Незабаром із Ковеля подібні заворушення перекинулися на Луцьк та Володимир-Волинський, де окупаційна влада арештувала близько 1500 чол. [16, с. 4]. Варто додати, що корінних мешканців сильно обурювала монополізація торгівлі іноземними підприємцями, до яких продукти підвозилися з Відня й інших міст у дуже обмеженій кількості. Це, звісно, не могло не вплинути на їхні ціни [17, с. 3].

Відновлення в містах Західної Волині царського режиму спричинив появу публікацій, завдання яких полягало в донесенні до читачів інформації щодо заподіяної окупантами шкоди регіону. Зокрема, йшлося про руйнування тисячі будинків у ході запеклих боїв. Наведемо уривок із опублікованих вражень кореспондента газети «Киевская мысль», що в червні 1916 р. увійшов до міста разом із російськими солдатами: «В цілому, в непошкодженному вигляді в Дубно не збереглося, вірогідно, й чверті будинків. На кожному кроці в стінах видніються широкі проломи. В деяких кварталах на місці будинків стирчать обгорілі напівзруйновані труби; листи заліза з дахів прогоріли, скручені, від сильного жару звалені на землю. Купи цегли на місці колишньої кам'яної споруди; залишки стін. Праворуч та ліворуч – скрізь та ж картина. Проте й у вцілілих будинках – жодного цілого скла, зірвані двері, обвалилися карнизи. Багато будинків забиті дошками» [18, с. 2].

Пошкоджені житловий фонд та інфраструктура загалом потребували негайної відбудови й, звісно, відповідних капіталовкладень. Так, лише для відновлення роботи луцької електростанції необхідно було майже 3 тис. руб. У той же час, як видно зі статті «Юго-Западного края», вказана сума не йшла в ніяке порівняння із тією, яку рівненське самоврядування мало заплатити для повернення електростанції з Курська – 15 тис. руб. [19, с. 5]. Більше того, відновлювальні роботи ускладнювалися енергетичним чинником. Зі слів тієї ж вінницької газети, запаси дров суттєво скоротилися під час австро-угорської окупації, коли вирубка лісів набула масового характеру. Деревину вивозили цілими ешелонами. Що характерно, спочатку окупанти діяли цивілізовано – в рамках реквізиційного порядку, вимагаючи при тому від власників лісів розписок про продаж дерева. Оскільки мало хто з них хотів у майбутньому бути звинуваченим у колабораціонізмі, австро-угорці перейшли до насильницької лісозаготівлі [20, с. 4].

Отже, впродовж Першої світової війни міста Західної Волині стали предметом особливої уваги з боку провідних періодичних видань Правобережної України. Наближеність до зони бойових дій, окупація, відновлення зруйнованої інфраструктури – все те, що створювало інформаційний привід для висвітлення життя регіону на газетних шпальтах, дає сучасному досліднику нашого минулого можливість залучити значну кількість фактичного матеріалу, критично переосмислити історію тих буремних часів та визначити пріоритетні напрямки подальших досліджень.

1. Владимировольнск // Жизнь Волыни. – 1914. – 1 сентября. – С. 4.

2. Девять месяцев в Луцке // Киевская мысль. – 1916. – 10 июля. – С. 2.

3. Восстановление электростанции в Ровно // Жизнь Волыни. – 1916. – 11 ноября. – С. 5.

4. В Ровно // Киевская мысль. – 1915. – 1 сентября. – С. 3.

5. В глубь Волыни... // Киевская мысль. – 1915. – 26 сентября. – С. 2.

6. Что делается в Ковеле // Жизнь Волыни. – 1915. – 6 ноября. – С. 3.

7. В Ровно и Луцке // Юго-Западный край. – 1916. – 1 июня. – С. 3.

8. В Дубно // Жизнь Волыни. – 1916. – 4 июня. – С. 3-4.

9. В Луцке // *Киевская мысль*. – 1916. – 4 июня. – С. 2.
10. В Дубно и Луцке // *Юго-Западный край*. – 1916. – 1 июня. – С. 3.
11. В Луцке // *Юго-Западный край*. – 1916. – 1 июня. – С. 3.
12. В Луцке // *Киев*. – 1916. – 6 июня. – С. 4.
13. *Австрийцы в Дубно (рассказ жителя)* // *Киевская мысль*. – 1916. – 21 июня. – С. 4.
14. *Поездка в Дубно* // *Киевская мысль*. – 1916. – 5 июня. – С. 2.
15. *Голод в Ковеле* // *Жизнь Волыни*. – 1916. – 3 февраля. – С. 4.
16. В Луцке и Владимирволынске // *Жизнь Волыни*. – 1916. – 19 февраля. – С. 4.
17. *Вести из Владимирволынского* // *Жизнь Волыни*. – 1915. – 27 ноября. – С. 3.
18. А. Брынский / *Поездка в Дубно* // *Киевская мысль*. – 1916. – 5 июня. – С. 2.
19. *Оставление Ровны* // *Юго-Западный край*. – 1915. – 30 августа. – С. 2.
20. *Хищническая рубка лесов* // *Юго-Западный край*. – 1916. – 14 апреля. – С. 4.

Костянтин ЗАВАЛЬНЮК, Ігор ЖУРАВЛІВСЬКИЙ (Вінниця)

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА У ПРОРОЦТВАХ

Одним із найдавніших, усталених архетипів людської свідомості є віра у різного роду знамення та пророцтва. Чимало освічених людей у всі часи, не кажучи вже про широкий загал, приділяли їм велику увагу, вбачаючи у них відбиток майбутніх подій.

«Подібно до того, - писав відомий греко-римський історик Плутарх, - як про наміри та розпорядження царів і воєначальників далекі від влади люди дізнаються через оголошення глашатаїв, вогняні сигнали і звуки труб, а своїм наблизенням і довіренням вони повідомляють про це самі, так і божество лише зрідка і з небагатьма вступає у безпосереднє спілкування, а багатьом іншим подає знаки, на яких базується так звана мантика» [8, с. 528].

До числа таких знаків людство небезпідставно відносило комети, сонячні та місячні затемнення. Загальновідомо, що з появою комети Галлея у 1066 році пов'язували криваві міжусобиці у Київській Русі та нашествя кочівників, а також норманське завоювання Англії, у 1453 році – завоювання турками – османами Константинополя, а у 1986 році – Чорнобильську катастрофу. Російсько – японську війну 1904-1905 років, а також народні виступи цього періоду пов'язували з кометою Бореллі.

Спостерігали зловісне знамення і напередодні Першої світової війни. Цього разу у небі розгорілася так звана «Комета війни» (C/1913 U1), відкрита Пабло Делаваном 27 жовтня 1913 року. До всього цього додалося повне сонячне затемнення, яке спостерігалось у серпні 1914 року мільйонами людей. Відомий російський художник Аполлінарій Васнецов, який 8 (21) серпня 1914 року спостерігав це затемнення в горах Криму біля Феодосії, під враженням від побаченого створив дивовижне полотно під назвою «Сонячна корона (біля Карадагу)».

Б. Л. Пастернак у повісті «Охоронна грамота» дає чудовий опис цього явища, що захопило його зненацька у Петровському маєтку міста Алексіна, а письменниця – перекладач Т. О. Аксакова - Сіверс у своїх «Сімейних хроніках» зауважує: «Спостерігали сонячне затемнення... Літо 1914 року було насичене «знаменнями небесними». Там же вона змальовує і дивну метеорну активність першої половини липня: «Ніколи, ні раніше, ні пізніше я не бачила такої кількості падаючих зірок – вони перетинали небо у всіх напрямках, котилися вогняним потоком ... Хто б міг подумати, що це – одна з останніх ночей Російської імперії».

Ще гнітючіше враження сонячне затемнення справило на солдатські маси, що дуже влучно підмітив у романі «Серпень чотирнадцятого» О. І. Солженіцин: «...Як перейшли німецький кордон, було повне сонячне затемнення... Солдати хрестилися поспіль і гуділи: «Не до добра! ...Ой, неспроста...»... Як військове випробування Росії – так сонячне затемнення!» [7, с.4-5].

Напередодні війни увагу найширших кіл населення привертало й інше таємниче небесне явище - неодноразова поява небесних об'єктів, котрі народний поголос за традицією вважав ворожими «аеропланами» та «дирижаблями». Повідомлення про спостереження таких об'єктів впродовж кінця 1912 – початку 1913 року не сходили зі сторінок преси Німеччини, Англії, Росії та інших країн. Так, у березні 1913 року російські газети повідомляли: «Телеграми отримані зі станції Гайворон, Генріхівка, Гайсин, Жмеринка та інших. З Гайсина унтер-офіцер Ольшанський телеграфує: «В годину ночі з'явився аероплан, який йшов з боку Гайворона з півдня, дійшов до Гайсина і повернув на південний захід в напрямку Жмеринки. Освітив всю місцевість. В цей час на далекий віддалі з'явився інший аероплан. Він летів з північного заходу, від австрійського кордону. Перший аероплан, з огляду на появу другого, відійшов